

УДК 811.161.2'282

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.5-1/09>**Стецик Х. М.**

Національний авіаційний університет

Оксамитна Л. Б.

Національний авіаційний університет

НАДДНІСТРЯНСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ЕЛЕМЕНТИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ ОСИПА МАКОВЕЯ

Статтю присвячено аналізу проблеми взаємодії територіального діалекту і літературної мови в художньому тексті. Досліджено мову новел і оповідань Осипа Маковея з погляду відображення в ній наддністрянських діалектних рис. Охарактеризовано особливості мовного процесу в Західній Україні, що зумовили використання письменником місцевих говірок. Вказано на неунормованість і некодифікованість тогочасної української літературної мови як чинники стихійного, стилістично невмотивованого застосування автором діалектних мовних одиниць у художніх текстах. Проаналізовано фонетичні, морфологічні й синтаксичні діалектні риси в новелах і оповіданнях Осипа Маковея. Виділено лексичні наддністрянські діалектизми, охарактеризовано їхні тематичні групи. Досліджено спосіб використання у творах різнорівневих діалектних елементів, визначено їхні функції і статус. Вказано на непослідовність і нецілеспрямованість у вживанні діалектних мовних засобів. З'ясовано, що говіркові елементи в художній мові Осипа Маковея здебільшого виступають органічною складовою частиною тогочасної української літературної мови. Установлено, що засвідчені у творах наддністрянські діалектизми часто позбавлені стилістичного навантаження, їх наявність зумовлена орієнтацією письменника на народно-розмовну основу формування української літературної мови. Проаналізовано випадки поодинокого стилістично зумовленого використання наддністрянських діалектних одиниць у художніх творах. У результаті дослідження мови автора і мови персонажів новел і оповідань визначено склад фонетико-граматичних наддністрянських говіркових рис, вжитих у художніх текстах зі стилістичною метою – для відтворення місцевого колориту, мовної характеристики персонажів твору, їхньої соціальної і регіональної ідентифікації, забезпечення досягнення реалізму зображуваного.

Ключові слова: наддністрянський діалект, літературна мова, діалектизм, мова автора, мова персонажа.

Постановка проблеми. У сучасній українській лінгвістиці актуальними є дослідження, пов'язані з вивченням особливостей відображення в художній мові територіальних діалектів. Аналіз використання різнорівневих діалектних мовних одиниць у художніх творах має самодостатню цінність, оскільки дає можливість з'ясувати, які з говіркових рис, у якому обсязі, яким чином і з якою метою вжиті в мові художньої літератури. Вивчення взаємодії діалекту і літературної мови в художньому тексті важливе також для розв'язання теоретичних питань функціонування української літературної мови, встановлення тенденцій розвитку її художнього стилю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі південно-західні діалекти вже були предметом спеціальних лінгвістичних досліджень із погляду їх використання в художній літературі. Нині досить повно і всебічно висвітлено питання

відображення в українській художній мові гуцульського говору (В. Грещук, В. Грещук [2], Ф. Жилко [3], Б. Кобилянський [6; 7] та ін.), значну увагу приділено вивченню використання в мові художньої літератури покутських (В. Грещук, В. Грещук [2], К. Кисілевський [4], Б. Кобилянський [6; 7], І. Матвіяс [11] та ін.), буковинських (Ж. Колоїз [8], І. Матвіяс [12], М. Станівський [13] та ін.) і бойківських (В. Грещук, В. Грещук [2], І. Матвіяс [10], І. Ціхоцький [18] та ін.) говірок.

Наддністрянський говір у такому аспекті досліджено менше. Предметом вивчення стали наддністрянські діалектні елементи в художньому мовленні Б. Голода [1], М. Шашкевича, Я. Головацького [14], М. Яцкова [15], А. Чайковського [16], Б. Лепкого [17]. Мова художніх творів О. Маковея з погляду відображення в ній наддністрянського говору ще не була об'єктом окремого дослідження, що зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз особливостей застосування наддністрянського діалекту в мові прози О. Маковея.

Виклад основного матеріалу. Тенденції взаємодії говорів і художньої мови, мотиви, спосіб використання діалектизмів у художньому тексті в різні періоди розвитку української літературної мови зумовлюються неоднаковими чинниками. Якщо на сучасному етапі вживання говіркових елементів у художніх творах здебільшого мотивоване стилістичними настановами – відтворенням місцевого колориту, мовною характеристикою персонажів, локалізацією зображуваних подій, то в художній літературі кінця XIX – початку XX ст. – в період існування західноукраїнського варіанту літературної мови – статус і функціональне навантаження діалектизмів інші. В умовах неусталеності і браку нормалізації й кодифікації літературної мови використання діалектизмів здебільшого є наслідком орієнтації тогочасних письменників на мовні норми місцевих говірок. Діалектизми в художній літературі означеного періоду виконують комунікативну функцію, виступають органічною складовою частиною тодішньої західноукраїнської літературної мови. Як діалектні, такі мовні одиниці кваліфікуються з позиції норм сучасної української мови.

Закономірності розвитку української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. відображено в прозі О. Маковея.

О. Маковей – письменник, творча діяльність якого припадає на час існування західноукраїнського варіанту літературної мови, нормам якого відповідало використання діалектних слів, форм і правил побудови словосполучень і речень. Зважаючи на це, логічною і закономірною в новелах і оповіданнях О. Маковея є низка різнорівневих діалектизмів. Носій наддністрянського діалекту (мовна особистість письменника формувалася під впливом наддністрянського говору – дитячі і юнацькі роки він провів у його ареалі – м. Яворів Львівської області), О. Маковей активно послуговувався в художній практиці діалектними елементами місцевої говірки. Діалектна стихія виразно виявляється у творах О. Маковея, проте, як показує аналіз наддністрянських діалектизмів з погляду їх відображення в мові персонажів та в авторській мові, лише в деяких випадках їх ужито зі стилістичною метою, здебільшого їх використано як нормативний компонент тодішньої західноукраїнської літературної мови, в основі якої був рідний для письменника наддністрянський діалект.

Прикладом стилістично вмотивованого застосування О. Маковеєм наддністрянського говору може бути такий фрагмент тексту з новели «Трудне ім'я»:

– А що є *окунь*, знаєте?

– На! Маєш! Я не знав би, що є *вокунь*?! Та я раз – буде тому вже з трицять літ так коло святої Покрови – залав такого *вокуня*, що Жид мені цілу квартиру горівки дав за нього!

– Отже добре! То наш кандидат називається з початку так, як та риба. *Окуневський*.

– Ніби такий *вострий* хребет має, як *вокунь*, – зажартував Воробець.

– Повторіть, Гнате: *Окуневський*!

– Та я знаю! *Вокуневський*!

– Не *Во* – лиш *Окуневський*!

– Хіба не все одно?

Введення автором у мовлення персонажа Гната Воробця специфічно наддністрянських діалектних фонетичних форм *вокунь*, *Вокуневський* здійснено цілеспрямовано й усвідомлено, на що вказує, зокрема, вживання в межах одного контексту – в мові іншого персонажа – їх літературних відповідників – *окунь*, *Окуневський*. Наддністрянські діалектизми в мовленні героя твору виконують функцію його мовної характеристики – соціальної і регіональної ідентифікації, відтворення місцевого колориту, забезпечення досягнення реалізму зображуваного.

Проаналізуємо, які особливості наддністрянського говору використано у творах О. Маковея.

Наддністрянську діалектну фонетику в мові новел і оповідань письменника характеризують такі говіркові елементи:

– голосний *e* замість *o* після шиплячих: *учера, вечерами*;

– голосний *и* на місці *i* на початку слова: *инше*;

– приставний *v*: *вострий, вокунь*;

– приголосний *v* замість *л* у кінці складу: *горівку*;

– епентетичний *л* на місці *й*: *здоровля*;

– приголосний *й* замість *д* у звукосполученні *дц*: *п'ятнайцять, трийцятькількалітні*;

– твердий приголосний *p* відповідно до м'якого в літературній мові: *вечера, трох*.

– Наддністрянська діалектна морфологія у творах О. Маковея репрезентована такими говірковими явищами:

– флексією *-e* в називному і знахідному відмінках однини іменників середнього роду: *черепа, вугле, піре*;

– закінченням *-ови, -еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: *Ромкови, дякови, лікарєви*;

– флексією *-и* в родовому, давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду: *по хвили, на лавци*;

– закінченням *-ов, -ев* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду та узгоджуваних із ними прикметниках і займенниках: *дівков, з Марієв*;

– займенниковою формою *тамтой*;

– формами дієслів минулого часу із залишками колишнього перфекта: *дістала-м, аби-сте знали, аби-сь пильнував*;

– вигуками *йой, ади*, сполучниками *коби, заки*, часткою *іно*: *Йой, старий, що мені з тобою діяти? Ади!* Аби я, рідний тато, не мав, рахувати, права до своєї дитини! Чи чував хто таке? *Коби* то мені таке Бог дав – зітхає важко Дутчиха, *Заки* батько прийшов на обід, мати дала Ромкові двадцять корон нагороди, – Добре, добре, – так батько, я твого не хочу. *Іно*, аби ти вчився.

На синтаксичному рівні мови творів О. Маковея наддністрянські діалектні ознаки виявляються у вживанні конструкцій з прямим додатком- назвою осіб у формі називного відмінка (Але надійшов на той крик старий батько Чупський і *розборонив* сварливі *доньки*; ... а слуга *діти бавить*) та вживанні складеного підмета, утвореного з іменника та числівника в родовому відмінку (*Чотирьох грачів* лишилося ще при століку; Година такої гри вистала, щоб *кількох священиків* від'їхало додому сполоканих чисто).

Із засвідчених у художній мові О. Маковея фонетико-граматичних наддністрянських діалектних одиниць як стилістичний засіб функціонують передусім такі говіркові елементи: приставний *в*, закінчення *-ов, -ев* в орудному відмінку однини іменників жіночого роду, фонетично змінені залишки перфекта в минулому часі дієслів і діалектні вигуки *йой, ади*. Ці наддністрянські діалектні риси відображає тільки мовлення персонажів- галицьких селян, у мові автора та в мові героїв-представників інших соціальних груп на їх місці вживаються літературні відповідники.

Наддністрянські лексичні діалектизми в новелах і оповіданнях О. Маковея, на відміну від фонетичних і граматичних, представлені ширше. Автор ужив у творах низку діалектних лексем, зокрема на позначення осіб за різними ознаками – віковими особливостями, спорідненістю, внутрішніми якостями, соціальним станом: *цьоця* ‘сестра батька або матері’, *вуйко* ‘брат матері’, *сестрінок* ‘син сестри; племінник’, *швагро* ‘чоловік сестри’, *братаниця* ‘дочка брата’, *стрий* ‘батьків брат’, *тета* ‘сестра батька або матері’, *зведенюк* ‘зве-

дена дитина’, *фамілія* ‘рідня’, *хлоп* ‘селянин’, *піяк* ‘п’яниця’, *кавалір* ‘парубок’, *бахор* ‘хлопець’, *скупіндряга* ‘скупа людина’, *газда* ‘господар’, *газдиня* ‘господиня’, *оферма* ‘вайло, тюхтій’: Ідть же собі нарвати яблука, тільки гілля не ломіть, – закінчив *вуйко* розмову з *сестрінками*, – Правду кажете, *швагре!* Дай, Боже, здоровля.

Досить повно представлено у творах побутову діалектну лексику. З-поміж неї виділяються назви одягу та прикрас, зокрема *бунда* ‘верхній одяг (пальто, куртка)’, *кацабайка* ‘безрукавка’, *сурдут* ‘короткий верхній одяг з домотканого сукна’, *шляфрок* ‘халат’, *кафтан* ‘верхній одяг; коротке пальто зі складками ззаду’, *запаска* ‘фартух’, *бурмус* ‘пальто, подібне до чемерки’, *капот* ‘верхній зимовий одяг із двома складками ззаду’, *бараниця* ‘зимова шапка з овечої шкіри’, *оберок* ‘пальто із блискучим коміром’, *сардак* ‘верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками’, *камізелька* ‘жилет’, *обшивка* ‘комірець-стійка в сорочці’, *ковтки* ‘сережки’, *лахи* ‘старий, зношений одяг’: То перше бувало, аж любо подивитися: дівка як убралася в *бунду*, підперезалася, чоботи вузула... а вліті на ній легенька перкалева сукенка, *кацабайка* гладка – дівка, як мур! Дідусь мав на собі запнятий аж під шию *сурдут* з двома рядами блискучих, золочених гудзиків, з золотим ковніром, на ковнірі три розети.

Із побутової добре заманіфестована також лексика хатнього й кухонного начиння, речей господарського призначення – *куфер* ‘скриня’, *банкбетель* ‘лавка-ліжко’, *коновка* ‘мале відро’, *гальба* ‘кухоль’, *пішва* ‘наволочка на подушку’, *таца* ‘піднос’, *фляжка* ‘пляшка’, *креденс* ‘шафа для посуду’, *кіш* ‘кошик’, *коц* ‘вовняна ковдра’, *рискаль* ‘лопата’, *гралі* ‘вила з гострими кінцями’, *сворінь* ‘шворінь’, *штилет* ‘держак (вил)’: Все, що жінка хотіла, було як не в сій шафі, то в другій, або в *куфрі*, Приходять обоє до хати; Савка спить на *банкбетли* – випив уже дещо – а слуга діти бавить.

Назви страв, продуктів харчування та напоїв репрезентовані лексемами *пирого* ‘вареники’, *чир* ‘страва з кукурудзяної або вівсяної муки’, *кулеша*, *мамаліга* ‘страва з кукурудзяної муки, зварена на воді’, *лемішка* ‘страва з пшеничного борошна’, *начинка* ‘густа страва з кукурудзяної крупи, зварена на молоці’, *поливка* ‘сироватка’, *стиранка* ‘затірка’, *логаза* ‘ячмінна каша, зварена на молоці’, *редьква* ‘редька’, *бараболя* ‘картопля’, *гарбата* ‘чай’, *киселиця* ‘кисіль’: Тітка приняла хлопців *пирогам* і сметаною, Що ви їсте? Борщ,

хамулу, чир, кашу, киселицю, кулешу, квас, лемішку, мамалигу, начинку, поливку, саламаху, стиранку, смук, сумішку, жур – самі страви неестетичні.

Ужиті в новелах і оповіданнях деякі назви рослин та тварин, зокрема *боз* ‘бузок’, *чічка* ‘квітка’, *шувар* ‘аїр’, *зелепуги* ‘недоспілий плід’, *лабуз* ‘бур’ян’, *троща* ‘зарості над річкою’, *бузьок* ‘лелека’, *товар* ‘рогата худоба’, *веретільник* ‘гадюка’, *дик* ‘дика свиня’, *кертиця* ‘кріт’: Садок відживав, *боз* випускав уже бруньки, Перед хатніми дверима в два ряди стояли зелені галузки деревини, в хаті й на подвір’ю пах свіжий *шувар*.

Поодинокими наддністрянськими лексемами в художній мові О. Маковей репрезентовані інші тематичні групи. Наприклад, *шопа* ‘покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін’, *фіякр* ‘бричка’, *дзитарок* ‘наручний годинник’, *бантина* ‘поперечна перекладина між чепігами у плузі’, *фана* ‘прапор’, *зимно* ‘холод’, *хосен* ‘користь’, *збитки* ‘пустощі, витівки’, *мошонка* ‘гаманець’, *лаба* згруб. ‘нога з великою стопою’, *фіра* ‘віз, підвода’, *окап* ‘капіж’, *падолист* ‘листопад’: В тиждень потім, скоро світ, зайшов Гримала до *шопа*.

Наддністрянські лексичні діалектизми у творах представлені не тільки іменниками, але й іншими частинами мови. Так, використано діалектні прикметники *рапавий* ‘шорсткий, шершавий’, *таній* ‘дешевий’, *первий* ‘двоюридний’, *марний* ‘худий’, *пиркатий* ‘кирпатий’, *бутний* ‘розбещений (про дитину)’, *задуфалий* ‘гордовитий, пихатий’, *мосяжний* ‘мідний’, *штудерний* ‘хитрий, кмітливий’: Адже в нім пушка духу, такий *марний*, Сидить сердега і куняє, коли тут зі стропу стодоли вилазить знана відьма, стара Врублевска, брудна

і немита ... із *рапавими* ногами, Тут сливки дуже *тані*, кварта тільки 4 крейцари, ... його мачуха Васирина, що була за Тимофієм Кобзаєвим, ще його *первого* брата похресниця, – бо вона а Олексій Зелепуга, Штефанів син, то були якось в третім хресту, А людям хвалиться: – Нема, – каже, – як мій Стасьо мудрий! Там-то вам *штудерна* голова!

Із діалектних дієслів засвідчено *перепудити* ‘налякати’, *спублічити* ‘привселюдно зганьбити’, *лапати* ‘ловити’, *чипіти* ‘довго стояти на одному місці’, *банувати* ‘сумувати’, *пискувати* ‘сперечатися’, *кривати* ‘шкутильгати’: Наробив такого клопоту, що *перепудив* цілу бурсу, Так мене забездурно в церкві при людях *спублічити*, як би я вже була не знати яка, А що будете вночі робити? Миші *лапати*?

Вжиті в новелах і оповіданнях деякі наддністрянські діалектні прислівники, зокрема *туй-туй* ‘ось-ось’, *доста* ‘досить, достатньо’, *акурат* ‘саме так, якраз’, *файно* ‘гарно’ *тано* ‘дешево’, *глітно* ‘тісно’, *маркотно* ‘сумно’, *борше* ‘скорше’: Все він у Львові *борше* визнається, він там уже бувалий, *Туй-туй* і вже була б те вимовила, але Львів був недалеко, – О, є нас *доста*, слава Богу, – Ади! То *файно* називається.

Висновки. Отже, наддністрянський говір у художній мові О. Маковей представлений на всіх мовних рівнях: автор використав фонетичні, морфологічні, синтаксичні діалектизми, досить повно відтворено в новелах і оповіданнях наддністрянську діалектну лексику. Різномірні наддністрянські діалектизми функціонують у творах письменника передусім як компонент тогочасної західноукраїнської літературної мови, у деяких випадках – як стилістичний засіб.

Список літератури:

1. Грещук Василь, Грещук Валентина. Наддністрянський діалект у мові новел та оповідань Б. Голода. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / упор. М. Федурко, В. Котович, Г. Філь. Дрогобич: Посвіт, 2011. С. 93–102.
2. Грещук В., Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.
3. Жилко Ф. Т. Мова новел Марка Черемшини. *Українська мова і література в школі*. 1954. № 4. С. 20–31.
4. Кисілевський К. Надпрутський говір Стефаникових персонажів: Матеріали до словника. *Українське мовознавство в останній добі*. Рим, 1973. С. 153–189.
5. Кисілевський К. Мовні особливості наддністрянського гнізда. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Т. 169. Нью-Йорк; Париж, 1962. С. 28–297.
6. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. К., 1960. 276 с.
7. Кобилянський Б.В. Про діалектизми в мові художніх творів та про мову творів В. Стефаника і М. Черемшини. *Наукові записки* [Львівського педагогічного інституту]. Серія філологічна. 1959. Т. 12. Ч. 2. С. 13–25.
8. Колоїз Ж.В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Вип. 4. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2010. С. 98–117.
9. Маковей О. Призмуреним оком: Нариси й оповідання. Львів – Київ, 1923. 148 с.

10. Матвіяс І.Г. Відображення бойківського говору в художній прозі Івана Франка. *Культура слова*. 2005. Вип. 65. С. 21–25.
11. Матвіяс І. Відображення говорів у мові Леся Мартовича. *Культура слова*. Вип. 73. К., 2010. С. 80–84.
12. Матвіяс І. Говіркові риси в мові творів Ольги Кобилянської. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 32–38.
13. Станівський М.Ф. Відбиття особливостей буковинських говірок у повісті О. Кобилянської «Земля» (фонетико-морфологічний нарис). *Наукові записки Чернівецького університету*. Т. 27. Серія філологічних наук. Вип. 4. Чернівці, 1958. С. 139–148.
14. Стецик Х. Наддністрянський говір у художній мові М. Шашкевича та Я. Головацького. *Українознавчі студії*. 2014-2015. № 15–16. С. 108–115.
15. Стецик Х.М. Наддністрянський говір у художній мові М. Яцкова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 44. С. 300–303.
16. Стецик Х. Функції наддністрянського діалекту в художній мові А. Чайковського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки* : збірник наукових праць. Випуск 38. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 298–302.
17. Стецик Х., Добровольська Л. Наддністрянський говір у художній прозі Б. Лепкого. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VI(45), Issue: 152, 2018. P. 74–77.
18. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Франка, 2006. 280 с.
19. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів, Нью-Йорк, 2008. 288 с.

Stetsyk Kh. M., Oksamytna L. B. UPPER DNIESTER DIALECTAL ELEMENTS IN THE ARTISTIC LANGUAGE OF OSYP MAKOVEY

The article of the analysis of a problem of interaction of a territorial dialect and literary language in the literary text is devoted. The language of Osyp Makovei's short stories and short stories has been studied from the point of view of the upper dniester dialectal features reflected in it. The peculiarities of the language process in Western Ukraine, which led to the writer's use of local dialects, are described. The non-standardization and non-codification of the contemporary Ukrainian literary language as factors of spontaneous, stylistically unmotivated use of dialectal language units by the author in literary texts are pointed out. Phonetic, morphological and syntactic dialectal features in Osyp Makovei's short stories and short stories are analyzed. Lexical dialectisms are highlighted, their thematic groups are characterized. The method of using dialects of different levels in works is investigated, their functions and status are determined. The inconsistency and inexpediency in the use of dialectal language means are pointed out. It was found that the spoken elements in the artistic language of Osyp Makovei are mostly an organic component of the then Ukrainian literary language. It is established that the dialectisms attested in the works are often deprived of stylistic load, their presence is due to the writer's orientation on the vernacular basis of the formation of the Ukrainian literary language. Cases of single stylistically conditioned use of dialect units in works of art are analyzed. As a result of studying the language of the author and the language of the characters of short stories and short stories, the composition of phonetic and grammatical dialects used in artistic texts with stylistic purpose – to reproduce the local color, linguistic characteristics of the characters, their social and regional identification, ensuring realism.

Key words: Upper Dniester dialect, dialecticism, literary language, author's language, the language of the characters.